

A KÉTNEMŰ EMBER

Kétnemű világ

Világunkat szeretjük ellentétpárokban látni, szembeállítani egymással mondjuk az éjszakát és a nappalt, a sötétséget és a világosságot, a feketét és a fehéret, vagy a nőt és a férfit. A nőies és férfias tulajdonságokat kiterjesztjük még az élettelen vagy az absztrakt dolgokra is, a föld, a haza vagy a nyelv anyaként jelenik meg, az óceán vagy a hold nőként. A nap ezzel szemben férfi, s egyes nyelvek minden főnévről (s így az azokkal jelölt dolgokról) meg tudják csalhatatlanul állapítani, hogy hím-, nő-, vagy semleges neműek-e. Vegyük észre, hogy az utóbbiban már felsejlik az átmenetek lehetősége is!

A férfi-nő látszólagos dichotómiáján belül három csapda is leselkedik ebben a nagyon kézenfekvőnek látszó felosztásban. Az első, hogy óhatatlanul is valódi ellenpároknak tekintjük őket, azaz ha az egyik ilyen, akkor a másik annak az ellentéte kell, hogy legyen. Ha a yin hideg, sötét, lágy, alacsony, függőleges, akkor a yang magától értetődően csakis meleg világos, kemény, magas, vízszintes lehet. Márpedig a nő nem ellentéte a férfinak, hanem „csak” számos tekintetben másmilyen. A második, hogy ebből a szemléletből hiányzik a „szürke zóna” (kivéve a nyelvek semleges nemét, amiért illesse dicséret őket), márpedig nagyon is jól ismerünk olyan férfias nőket és nőies férfiakat, akik még a klasszikus kategórián belül ilyenek, nemkülönben olyan embereket, akik genetikailag és/vagy morfológiailag erős fejfájást okoznak a szülészorvostól kezdve a biológuson át akár a saját anyjukig bezárólag, hogy ugyan hová sorolhatnák őket. A harmadik csapda az, amikor értékeket rendelünk a különféle tulajdonságokhoz, kijelentve, hogy valamelyik jobb vagy rosszabb, mint a másik. Az ilyen, értékalapú összehasonlítás nemcsak szembeállítja a feleket egymással, hanem olyan ádáz és véget nem érő küzdelmek elindítója, melyben nem lehet győztes senki, hiszen a magát megbántva érzett fél előbb-utóbb visszavág, igyekszik porig alázni a másikat, aki ezek után

szintén alig várja majd, hogy tort ülhessen kihívója felett. Ezt látjuk gyönyörűen kibontakozni kocsmai beszélgetések vagy feminista konferencia előadások során, és még csak nem is kell hozzá sok sört inni.

Éljen az a kis különbség?

Mit kezdünk tehát a két nem közötti különbségekkel, melyeknél még akkor is, ha biológiaiak vagy fiziológiaiak és az utódok létrehozásához nélkülözhetetlenek, intézhetjük úgy a dolgot, hogy a nők jöjjenek ki belőle rosszabbul? A nagy Hippokratesz, az orvostudomány atyja kijelentette, hogy a fajok nőtényeinek felépítése eltér a hímekétől, s ettől alacsonyabb rendűek náluk: nedvesebbek, lazább szerkezetűek, puhábbak, húsupos szivacsos. Ráadásul a méhük fel- s alá vándorol a testükben nedvesség után járva, vagy permetet spriccelgetve ki magából. Azt gondolnánk, hogy a tudomány előbb-utóbb helyre teszi a dolgokat, de nem ez történt: a 19. században nem másra, mint a darwinizmusra hivatkozva nyilvánították a nőket a férfiaknál intellektuálisan veleszületetten csököttebbnek, akik a gyerekekhez és a bennszülöttekhez hasonlóan még sajnos nem jutottak el a fejlettségnek a fehér férfiak által sikeresen megmászott fokára. (lásd Cynthia Eagle Russett: Sexual Science című, 1991-ben újra megjelent könyvét). A viselkedéses, érzelmi vagy kognitív téren megmutatkozó eltéréseknél, ha lehet fokozni, akkor még rosszabb a helyzet, ugyanis az eltérés mértéke és jellege egyrészt ingoványosabb, másrészt mindkét fél számára csalódás és bosszankodás forrása lehet. Nemcsak halhatatlan Henry Higgins panaszkodik, majd fohászkodik hiábavalóan Pickeringhez

„A férfi viszont, az mennyire más,
a jelleme csodás, ő sohase fúj
egy igazi barát
egy igazi úr.

.....

Hát, miért nem olyan a nő,
Mint én?” (G. Dénes György fordítása)

Az ugyancsak halhatatlan Karinthy Frigyesnek is az a véleménye, hogy: „Férfi és nő sohasem érthetik meg egymást, mert mindegyik mást akar. A nő a férfit, a férfi a nőt.” (Karinthy Frigyes: Kapillária).

Valóban lehetséges, hogy egy aprócska, erősen meggyötört (egy Jenny Graves nevű kutató szerint az evolúció során egyre csak korcsosuló, s egy bús napon tán el is tűnő) y kromoszómácska jelenléte vagy jelen nemléte leküzdhetetlen és minőségi különbsé-

geket eredményezne a két nemnél? Mennyire adottak vagy mennyire felülírhatóak ezek a különbségek? Mennyire követik a természeti vagy társas környezet változásait?

A kérdés nem költői és nem is egészen ártatlan. Az új idegtudományi, pszichológiai, antropológiai kutatások fényében azt a (sokak számára) nyugtalanító kijelentést kell tennünk, hogy a két nem között bizony vannak evolúciósan kialakult különbségek (Bobby S. Low: Why Sex Matters?). Kevélység lenne azt hinni, hogy az anatómiai, élet-tani, hormonális különbségek, melyek még az ujjlenyomatokat is nemileg specifikussá formálják, éppen az emberi agyat hagyták volna változatlanul. Az állatvilágban meglévő, igen látványos nemi dimorfizmus is óvatosságra int bennünket – elég csak a világ legjámborabb állatára, a tehénre, és annak az agresszió metaforikus csúcsát képviselő hímjére gondolni.

Ahhoz, hogy az utódok világrahozásában, felnevelésében, nemkülönben az élet hétköznapi feladatainak ellátásában megtestesülő, eltérő környezeti nyomáshoz sikeresen tudjanak alkalmazkodni (az alkalmazkodás sikerében remélhetően nincs vita, nemde a nők kiváló nők, a férfiak pedig kiváló férfiak), eltérő módon kellett viselkedniük. Az eltérő viselkedés mögött pedig ma már bizonyíthatóan eltérő idegrendszeri és pszichés tényezők állnak. Kérdés, hogy mekkora is ez az eltérés, s hogy az ökológiai, kulturális és társas környezet milyen mértékben képes azt tompítani vagy fokozni azt.

A különbség kifejeződése

Ha elfogadjuk a két nem pszichológiai „dimorfizmusát”, az a lényeges kérdés még mindig megmarad, hogy ama bizonyos x vagy y kromoszómák miként fejtik ki hatásukat. A téma ismert kutatója, Doreen Kimura azt a nézetet képviseli, hogy a többlépéses folyamatban a kromoszómák először a magzati ivarmirigyeket hozzák létre, majd az ivarmirigyek látnak már a méhen belül munkához, s amennyiben férfi nemi hormonok (androgének) termelődnek, akkor az agy férfias lesz, azaz maszkulinizálódik. A dolog nem szimmetrikus, azaz petefészkek esetén az ösztrogének nem változtatnak az alapállapon semmit, mert az már alapvetően női jellegű. Ha semmilyen hormonális hatás nem éri az agyat, a végeredmény esetleges herék dacára is kislány (lehet, hogy az a bizonyos oldalborda épp, hogy Éváié volt?). A „default” állapot tehát már születésünk előtt kialakul, azt visszafordítani már nem lehet, bár az aktuális nemihormon-szint még bármely irányban színezhetsz (meg is teszi, a nőknél a havi ciklusok során, a férfiaknál éves ritmusban), illetve nemátalakítás előtt és során adott külső hormonok is hatással lehetnek rá.

Az agynak is van tehát neme, anatómiailag, funkcionálisan és pszichésen egyaránt, s néhány területen sikerült szignifikáns eltéréseket találni:

+ a nyers érzelmekért felelős agyi terület

A női és férfi agy különbségei	
Női agy	Férfi agy
sűrűbb féltekék közötti kapcsolatok	sűrűbb féltekéken belüli kapcsolatok
amygdala+ lassúbb fejlődése	nagyobb méretű amygdala
bal hippocampusz gyorsabban aktiválódik	jobb hippocampusz gyorsabban aktiválódik
szürkeállomány egyes területeken vastagabb	több őssejt keletkezik

Az idegrendszeri eltérések több területen is megnyilvánulnak. A vicces történetek arról, hogy a nők a saját garázsukba csak ötszöri próbálkozás után képesek beparkolni, vagy hogy a férfiak egy ötkilós sajtot nem vesznek észre a hűtőszekrényben, nem teljesen alaptalanok. A térbeli tájékozódás terén ugyanis a férfiak teljesítenek jobban (az az ősrünk, aki nem talált haza a portyázásról, kivonta génjeit a forgalomból), ők ugyanis inkább az égtájak alapján tájékozódnak. A nők viszont tereptárgyak alapján, melyek egy adott körzeten belül igen hasznosak lehetnek, ám nagyobb terepen nem feltétlenül alkalmasak az irányok kijelölésére. Ugyancsak a feladatmegosztással függhet össze, hogy a harcot és az ennivalóért való fizikai tevékenységet az evolúciós múltban felvállaló férfiak a repülő tárgyakra való rámozdulásban, vagy a célbadobásban felülmúlják a nőket, látásélességük is jobb, a finom motoros tevékenységeknél viszont, ami a csecsemők ellátásánál, az ételek elkészítésénél előnyös, a nők jobbak. Aki játszott már dartsot egyes csapatban, vagy látott nőket kötni-horgolni, tudja, miről van szó, továbbá ne csúfoljuk a kisiúkat azért, mert macskakaparással írnak!

Az ételek elkészítését több női tulajdonság is segíti: a színek, az ízek, a felületek tapintás alapján való megkülönböztetése a nőknek megy jobban, ezek a csecsemők ellátásában is előnyt jelentenek, mint a hogy az empátiára, együttműködésre való nagyobb készletés is. Simon Baron-Cohen egyenesen azt állítja, hogy az empatizálás a női agy alapvető jellegzetessége, a szisztematizálás, analízis pedig a férfi agyé, mely utóbbi szélsőséges esetben autizmusként jelenik meg (valóban gyakoribb az autizmus előfordulása fiúknál, mint lányoknál).

Az érzelmek terén a nők erőteljesebben reagálnak a dühöt, undort, félelmet, szomorúságot kiváltható helyzetekre, a férfiak pedig az agressziót kiválthatókra – a meglepetés, boldogság terén nincs különbség

A nyelvi készségek finom eltéréseket mutatnak; a szókinccs, a szótalálás gyorsasága, a helyesírás terén női fölény mutatkozik, mint ahogy az informális helyzetben való megszólalás gyakoriságában is, gyakrabban alkalmaznak hangutánzó és indulatszavakat,

kicsinyítést (cuki, icicpici, juj). A férfiak ugyanakkor pontosabban fejezik ki magukat, mondandójukat lineárisan építik fel (a nők egyik témáról a másikra ugrálása rendkívüli módon kétségbe tudja ejteni őket), és formális helyzetben dominanciájuk érvényesítésére használják.

A matematikai, elméleti fizikai képességek összehasonlítása még a többenél is ingoványosabb terület. A szociokulturális oldalról közelítők szerint a kultúra szexizmusa mutatkozik meg abban, ha a lányok a felső tagozatban, gimnáziumban lemaradnak a fiúktól, s hogy kevesebben mennek matematikusnak vagy fizikusnak közülük. A nemi érzéshez kötődő különbségek hívei szerint pedig a lányok az elemi műveletek, összeadás, kivonás, szorzás, osztás terén még felül is múlják a fiúkat pontosságban, gyorsaságban, de a matematikai összefüggések megjelenésével a fiúk közül akkor is többen indulnak versenyeken, tanulnak tovább ezen a téren és érnek el kiugró eredményeket, ha a lányokat külön bátorítják erre. A technikai egyetemekre jóval több nő jelentkezik, mint ahányan el is végzik.

Az intelligencia terén is összetett a kép: az átlag IQ tekintetében kiegyensúlyozottak a viszonyok, a szélsőségeket ellenben inkább a férfiak képviselik, mindkét irányban... A munkamemória a férfiaknál jobb, a lokális emlékezet a nőknél (mivel a lokális emlékezet a gyerekeknél is jobban működik, a családdal memória-játékot játszó apukáknak nagyon hamar sürgős dolguk akad valahol máshol...).

Fontos tisztában lennünk a kimutatott különbségek jelentőségével, például azzal, hogy a nemeken belül nagyobbak lehetnek az eltérések, mint a nemek közötti átlagok terén, és hogy ezek az eltérések szigorúan statisztikai jellegűek. A testmagassággal lehetne legérzékletesebben érzékeltetni a tendenciákat, ugyanis a férfiak átlagos testmagassága kétségtelenül meghaladja a nők átlagos testmagasságát, de szép számmal akadnak apró termetű férfiak, és igen magasra serkent nők is (lásd Hollande francia elnök és Sandrine Gruda kosárlabdázó bájos kettősét)

Igen fontos továbbá az is, hogy a környezet folyamatos interakcióban áll a

génjeinkben kódolt lehetőségekkel, s a környezetnek ez a módosító, az irányokat az aktuális „követelményekhez” igazító szerepe már a magzati életben elkezdődhet (egyvetű ikrek is születhetnek jelentős eltérésekkel akár születési súlyuk, akár későbbi tulajdonságaik, esetleges megbetegedéseik terén). Az alábbiakban vegyünk szemügyre egy olyan területet, ahol érzékletesen fonódik össze öröklés és környezet, s a kimenetet finoman hangolt, implicit (nem tudatos) költség-haszon elemzések teszik árnyalttá.

Párválasztás, utódgondozás, testméret

A méretbeli különbségek már az ivarsejtek szintjén elkezdődnek. Mivel a kétféle ivarsejt eltérő funkciókkal bír, az egyik genetikai információkon túl tápanyagot is tartalmaz, mérete nagyobb lesz, előállítása pedig kevésbé költséges (nem csoda, hogy a természet az elsővel takarékosan bánik, míg a másodikkal felettébb pazarlóan; reprodukciós szakaszában minden hím bőszesen el van látva szaporítósejttel, míg a nőstényeknek véges számú készlettel kell gazdálkodniuk).

Ott, ahol nem kell gondozni az utódokat, csak újtukra bocsátani őket, s mennyiségükben a „minél több, annál jobb” elv érvényesül – mivel a petesejteket termelniük és tárolniuk kell valahol – a nőstények a nagyobbak. Egyes halaknál, pókoknál, tengeri puhatestűeknél, rovaroknál méretük többszöröse, akár százszorosa is lehet a hímekének, a tengeri ördög egészen addig önnemzőnek tűnt, míg egyik parazitájáról ki nem derült, hogy ő a hím, mely ráharapva a hatalmas nőstény hal bőrére ténylegesen összenő vele.

Madaraknál, emlősöknél más a helyzet; a testméret a nemen belüli vetélkedés jelentőségétől függ. Ahol a hímeknek meg kell küzdeniük a hölgyek kegyéért, az összecsapásokból pedig muszáj győztesen kikerülniük ahhoz, hogy célba érjenek, ott nagyon erősnek, nagyon harciasnak, és nagyon nagynak kell lenniük. Ezek általában poligám fajok. A monogám fajoknál a nemi dimorfizmus viszont elenyésző, gyakran meg sem lehet különböztetni őket (hódok, libák). Az embernél a méretkülönbség nem túl erőteljes (mondjuk az elefántfókához képest), de jelen van, melyből levonható az a következtetés, hogy az ember hímje nem tartozik éppen a leghúságesebb fajok közé. A mono-, illetve poligámia következményei az utódgondozást is érintik; ahol a hímek magas reprodukciós sikerre törekednek, ott a nőstényekre hárul az utódgondozás összes terhe, a monogámok együttesen végeznek minden ilyen jellegű munkát. Embernél a kép bonyolultabb, a testi erőt kiegészíti a ravaszság és a társas kapcsolatok kialakítására való készség, s nem utolsó sorban az embercsecsemő sérülékenysége, lassú fejlődése. Apai közreműködés nélkül nem sok esélyük lenne a fennmaradásra. Az apai magatartás, mely szintén költség-haszon elv alapján működik, feltehetően érzé-

kenyen reagál a környezetre, azaz a háremtartástól kezdve a csak néha hazalátogató, vagy az odaadó családapákon át a gyermeküket egyedül nevelő apákig minden variáció megtalálható.

Epilógus

Karinthyval kezdtünk, idézzük fel ismét a Kapillárián keresztül őt, aki persze fonákján kezeli a dolgokat, de a lényeg így is tükröződik:

„... mindnyájunkban vannak férfi és női tulajdonságok. ... Ha egyedül vagyok a szobában, akkor ember vagyok. Ha bejön egy nő, akkor férfi lettem. És annyira vagyok férfi, amennyire nő az, aki bejött a szobába.”

Fogalmazásom tehát így módosul: az ember vagy férfi, vagy nő. Így nézve a dolgot, ez a két szó, férfi és nő, nem főnév, hanem csak viszonyzó... A gyakorlatban az ember szó válik viszonylagossá... Végző formája tehát felfedezésemnek: ember nincsen, csak férfi és nő van.

Úgy, ahogy nemre jellemző hormonok férfiakban és nőkben egyaránt termelődnek, s csak az egymáshoz viszonyított arányuk tér el radikálisan egyik vagy másik irányba, a két nemre jellemző tulajdonságok is ott rejtőznek bennünk (lásd például Jung animus-anima kettősét). A nemi szerepek látványos átrendeződésének korát éljük, nem véletlen, hogy megszületett a nemre jellemző tulajdonságok mozaikszerű elrendeződését képviselő androgúnia kifejezés, ami csak ebben az értelemben vett kifejezésként új, jelenségnek egyáltalán nem az.

Az androgúnia nem szorosan vett biológiai értelemben utal a férfias és nőies tulajdonságok együttes megjelenésére, hanem társas, érzelmi, kognitív szinten is. Sandra Bem vizsgálatai szerint az androgún emberek rugalmasabbak, mentálisan egészségesebbek, mint a valamelyik irányban erőteljesebben differenciálódó egyének, az empátiát, a versengő vagy együttműködő stratégiákat felváltva, a különböző helyzetekhez képesek alkalmazni. Ennek értelmében egy „forrásokban” nem szűkölködő, kompetitív férfi hazatérve a családjával empatikus, meleg, gondoskodó lesz (lásd az erre kihegyezett „családi” filmeket Travoltával vagy Schwarzeneggerrel), illetve az egyébként szexuálisan attraktív vagy gondoskodó, empatikus nő sikeres politikai vagy vezető szerepet tölthet be (lásd Kleopátra történetét, vagy napjainkban Angela Merkel sikereit, népszerűségét).

Karinthy bon mot-ját kissé átalakítva kijelenthetjük tehát, hogy az ember valóban nem képes önmagában, mint ember megjelenni, óhatatlanul férfi vagy női alakot vesz fel (illetve vannak átmenetek, de ezek is csak az „ember” valamelyik megjelenési formáját képviselik), és ők ketten alkotják szétválaszthatatlanul az EMBERT.

